

YAKUT ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNİN KÖKENİ*

N. V. YEMELYANOV

Türkolog

Rusçadan Çeviren:

Avhan CELİKBAV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Atasözleri ve deyimlerin sözlü halk yaratıcılığının en eski türlerinden biri olduğu bilinmektedir. Yakut halk deyim ifadelerinin ortaya çıkması ve yaratıcılık temelinde biçimlenmesi çok eski tarihlere, Yakutların ilkel bir topluluk olduğu dönemlere kadar gider.

Yakut atasözleri ve deyimleri, her şeyden önce tabiat çevresi ve insanlık toplumunun değişik görünüşleri üzerine yapılan tabii gözlemlere dayanan genel yargılar ve hükümler olarak ortaya çıkmıştır. Yakut atasözleri ve deyimleri, insanların çalışma deneyimlerinden, halk yığınlarının sosyo-ekonomik ve hukukî, ahlâkî, dinî ve öbür dünya görüşlerinin karşılıklı ilişkilerindeki bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar, halkın deyim ifadelerinin ilk ve temel kaynağıdır.

Yakut deyim ifadeleri yine halk edebiyatı eserleri olarak kendi aralarında öbeklere ayrılmışlardır. Bunlar eski Yakut efsanesi ve Yakut halk destanı olan “Olonho”, masallar, menkıbeler, tarihî efsaneler ve benzerlerinden oluşurlar.

Yakut atasözleri ve deyimleri ile öbür halkların deyim ifadeleri arasında, örneğin Moğol ve Türk dilli halkların atasözleri arasında benzer benzerlikler mevcuttur.

Bu makalede biz, Yakut tarihinin en erken dönemlerine kadar giden ve günümüze kadar saklanagelen Yakut atasözleri ve deyimlerinin kökeni ile ilgili bazı sorulara yanıt arayacağız.

---

* “*Proisxojenje yakutskix poslovits i pogovorok* (Yakut Atasözleri ve Deyimlerinin Kökeni)” adlı bu makale 1958 yılında Yakutsk şehrinde basılan **Akademiya Nauk SSSR, Sibirskoe Otdelenie, Trudi Yakutskogo Filiala, Vıpusk 1 (VIII), Obşçestvenne Nauki** (SSCB Bilimler Akademisi, Sibirya Bölümü, Yakut Dili Çalışmaları, 1. Sayı (VIII), Sosyal Bilimler) adlı kitabın 90-117. sayfalarından alınmıştır.

Amacımıza uygun toplu bir bakış için, temel olarak A. Ye. Kulakovskiy'in "Yakutskie poslovitsi i pogovorki (izdanie 2) [Yakut Atasözleri ve Deyimleri (2. baskı)]" adlı 1945 yılında SSCB Özerk Yakutistan Bölgesi Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırmaları Enstitüsü tarafından çıkarılan derlemesi kullanılmıştır. Makalede, bu derlemeğe ait olan örnekler "Kul." kısaltması ve atasözünü (deyimi) gösteren numara ile verilmiştir.

Bu eserin dışında seçilen materyaller, Yakut atasözlerini içeren şu yayınlardan alınmıştır: "Verxoyanskiy Sbornik [Verhoyanskiy Derlemesi]" (İ. A. Xudyakova tarafından Verhoyanskiy bölgesinde kaydedilmiş olan Yakut masalları, halk türküleri, bilmeceleri ve atasözleri ile yine Rus masalları ve halk türküleri), "Zapiski Zapadno-Sibirskogo otdela" Russkogo Geografiçeskogo obşestva po etnografii [Etnografi Üzerine Rus Coğrafya Derneği "Batı Sibirya Bölümü Raporları"] adlı kitap, I. cilt, 3. sayı, İrkutsk, 1890 ("Xud." kısaltması ve atasözünü gösteren numara ile verilmiştir); S. V. Yastremskiy, "Obrazi narodnoy literaturı yakutov [Yakut Halk Edebiyatı Biçimleri]", Trudı komissii po izuçeniyu Yakutskoy ASSR [SSCB Özerk Yakutistan Bölgesi Araştırma Çalışmaları Komisyonu], cilt 7, 1929 ("Yastr." kısaltması ve atasözünü gösteren numara ile verilmiştir); "Yakutskiy folklor [Yakut Halkbilimi]", A. A. Popova'nın hazırladığı metinler ve çeviriler, Sovetskiy pisatel [Sovyet Yazarı], 1936 ("Pop." kısaltması ve atasözünü gösteren numara ile verilmiştir) ve E. K. Pekarskiy, "Slovar yakutskogo yazıka, İzd. Akad. Nauk, vıpusk 1-13 [Yakut Dili Sözlüğü, Bilimler Akademisi Yayınları, 1-13. sayılar], 1907-1930 ("EP.Cl." kısaltması ve sütun numarası ile verilmiştir)". Aynı zamanda SSCB Bilimler Akademisi Yakut Şubesi Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü'nden [Rukopisnogo fonda biblioteki Yakutskogo filiala AN SSR] de materyaller kullanılmıştır.¹

1. Atasözlerinin Kökeni

Yakut atasözlerinin çoğu, somut tabiat hâdiselerinin ve insan toplumunun dile getirilmesi ya da alegorik biçimde kavranması biçiminde ortaya çıkmıştır. İşte, örneğin, atasözleri: "Kögön köttögüne, çurkuy xaalbat – suna uçup giderse, bağırtlak da yerinde kalmaz" (Kul., 247), "Kölüürdeex oğus – ot xaata, üle kihite – as xaata – çift öküzü ot torbası, iş adamı yemek torbası (Kul., 250), "Kihi ikkite törüöbet – insan iki kere doğmaz" (Kul., 229), "Mas tala suoxxa xamnaabat – ağaç rüzgârsız sallanmaz" (Pop. 12). İlk olarak, tabiat ve insan toplumunda gözle görünür bir görüntüyü basit bir biçimde tespit ettik ve yalnızca dolaysız bir anlama sahip olduk. Düşünce, tarihî değişim sürecinde somuttan soyuta, öznelden genele geçiş yapmıştır. Atasözleri insanoğlunun düşüncesinin soyutlanmasının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verilen örnekler "aforizmler" gibi değişik anlamlarda kullanılacak atasözlerine dönüşmektedirler (Gorkiy, C. 24/1953: 494).

¹ Bu makalede tez çalışmalarından da pasajlar bulunmaktadır. "Sınıflı Toplumda Yakut Atasözlerinin Tarihî Farklılıkları Üzerine Sorular" ve yine "Rus Dilinin Yakut Dünya Görüşünün Farklılaşmasındaki Etkisi" vb. konular bu makalede yer almamaktadır.

Örnek verelim: Yakut avcısı, suda yüzen av hayvanları açısından zengin olan bir göle gider. Küçük ördekleri önemsemez, daha büyük olan sunalara nişan alır. Birden dikkatsiz bir hareketiyle orada olduğunu belli eder. Yalnızca sunalar değil, bağırtlaklar da uçup giderler. Canı sıkılan avcı pekâlâ şöyle diyebilir: “*Kihulaax bağayı: kögön köttögüne, çurkuy kötör buollağa* – işte can sıkıntısı: suna uçup gittiğinde, bağırtlak da uçup gitti”. Bu hâdisede, bu ifade bir atasözü değil, yalnızca bir ördeğin hareketi üzerine yapılmış bir gözleme dayanan bir hükümdür. Ancak, bu öznel yargı insan zihnine başka görünüşler aktarmakta, yani somut bir hâdise soyutlanmakta, zihnen ilk başlangıçtaki temel anlamından uzaklaşmakta ve hayatın görüntüsünün genel konularının ayırt edici bir özelliği hâline gelmektedir. Mecazî anlamda bu atasözü, akılsız bir insanın kendi işine değil de, işin ustası olan başka bir insanı taklit etme uğruna bir işe girişmesi gibi durumlarda kullanılmış olabilir. Bu gibi durumlarda şöyle denmektedir: “Suna uçtuğu zaman, bağırtlak da yerinde durmaz.”

Birçok atasözü ve deyim Yakutların iktisadî çalışma hareketleri ile ilgilidir. Eski Yakutlarda, anlaşılmaktadır ki, ilk plânda at yetiştiriciliği bulunmaktaydı. Bu, halk edebiyatı ürünlerinde atların “*ürüñ süürük* – beyaz küheylan” olarak adlandırılmasından bile anlaşılmaktadır. Sığırlar ise “*xara süürük* – kara küheylan” olarak adlandırılmaktadır. “*ürüñ* – beyaz” nitelemesi Yakut destanı Olonho’da ve halk yaratıcılığının öbür türlerinde daima tanrıdan, en yüce (“*ürüñ kün* – beyaz güneş”, “*ürüñ sırdık* – beyaz ışık”, *Ürüñ Ayu toyon* – Beyaz Ayı Efendi” ve benzerleri ile karşılaştırınız) anlamına gelmektedir. Olonho’da ve halk türkülerinde atlar genellikle kutlu hayvanlar olarak zikredilmektedirler. Anlaşılmaktadır ki, at yetiştiriciliğinin öneminin birinci sırada kabul edilmesi, Yakut atasözlerinin oluşumunu da etkilemiştir. Ancak at yetiştiriciliği deneyimleri temelinde ortaya çıkan atasözleri ve deyimlerin genel olarak Yakutların mitolojik ve öbür dinî anlayışları üzerine her hangi bir şey içermediğini kaydetmek gerekir. Halk deyim ifadeleri, aynı emekçi sloganları gibi, her şeyden önce gerçekçi bir biçimde tecrübe birikimini sağlar. Yakutlar, temel olarak atlara, küheylanlara (*süürük*), tırısaya alıştırılmış atlara (*seliik*), rahvan atlara (*d’oruo*) ve aynı zamanda yük arabalarına dayanıklı atlara (*tardulaax*) değer vermişlerdir. İyi atların şöhreti, aynı kahramanlarda olduğu gibi çevreye yayılmıştır: “*At aattaax; suol suraxtaax* – yol bilindikten sonra, o da at gibi meşhur oldu” (Kul. 67), “*At kurduk aatırda, suol kurduk surağırda* – At şöhret kazanınca, yol da bilinir oldu” (Pop., 48). V.L. Seroşevskiy’in “**Yakuti** (Yakutlar)” adlı kitabında ünlü bir küheylan olan *Sireğes* hakkında Nam Yakutlarına ait bir efsane yer almaktadır (**Seroşevskiy, 1896: 598-602**). Bu tür ünlü atları konu alan efsanelere halk edebiyatında her bölgede rastlamak mümkündür. At, Yakutlar için ekonominin temel gücü, esas zenginlik olarak ortaya çıkmıştır: “*At köhünneğine inür köstüö* – at olsaydı, semer de olurdu” (Pop., 49), demektedir Yakut atasözü. Yakut atasözleri ve deyimlerinde at çoğu kez insan davranışları ve karakterinin bir ölçütü olarak ortaya çıkmıştır. Akıllı ve yardımsever insan için şöyle denmektedir: “*Uuhut at olomun kurduk kihi* – (Kul., 693) – O, iyi bir at tarafından seçilmiş bir geçit yeri gibidir”. Verdiği sözü tutan dürüst bir insan da atla karşılaştırılır: “*Ütüö at biir kımın’ulaax, ütüö kihi biir tullaax* – iyi bir atı kamçıyla

dehlemek yeterlidir (bütün gün dolaşmak için), iyi bir insan ise yalnızca bir sözü tutar, verdiği” (Kul., 73).

Sığır yetiştiriciliği temelinde ortaya çıkan atasözleri ve deyimler genelde insanların kusurlarını hicveden konulardan oluşmaktadır. Saçma bir hareket için şöyle denir: “*Inağı uñurdaabikka dılı – ineğe binilmiş gibi*” (Kul., 814). İnsanların kavgacılıkları üzerine: “*Inax körüster ere xarsıharıgar dılı – inek gibi her karşılaşmalarında tolaşıyorlar*” (Kul., 815). İnsanların umursamazlığı üzerine: “*Tarbaabit inax kurduk – eşelenip duran inek gibi*” (Kul., 585). Toplum için zararlı olan insanlar üzerine: “*Sıptarañnaax inax kurduk buluyda – ötürük olmuş bir inek gibi (burayı) pisletiyor*” (Kul., 531). Boşboğazlık üzerine: “*Üte suox inax uñramtağayıgar dılı kihi, doğoor! – süt veremeyen inek gibi böğürmeğe (inlemeğe) eğilimli, (böyle) bir insan, arkadaşım!*” (Ep.Sl. 3802-3803). Tartışma çıkarmağa eğilimli insanlar üzerine: “*Saña inağı körbükke dılı d’oññut – yeni bir inek görmüş bir inek gibi tam bir inek*” (Xud., 10). Meraklı, kıpır kıpır insanlar üzerine: “*Inaxxa dılı kibittima – Burada inek gibi dört dönüp durma*” (Xud., 99).

Yakutlar yüzyıllardan beri evcil hayvanları gözlemleyerek isabetli ve parlak atasözleri ve deyimler yaratmışlardır. Onlar, derin bir öz ve geniş bir genelleştirme ile ayırt edici bir özellik kazanmışlardır. Örnek atasözleri: “*Oğus tiriitin ikkite sülbetter – öküzün derisini iki kere yüzmezler*” (Kul., 85); “*Kulğaax xaalar, mod’us (muos) kuotar – kulak kalır, boynuz öne geçer (boynuz kulağı geçer -çeviren)*” (Xud., 14); “*Kölüürdeex oğus – ot xaata – koşumlu öküz, ot torbası*” (Kul., 250); “*Süöhü kürüöleeğe üçügey – hayvana ahır varsa iyi*” (Kul., 570) vb.

Bu tür betimleyici özellikler atlar üzerine olan atasözlerinde de mevcuttur. Bu atasözleri de hayvanların hayatları üzerine yapılan günlük hayattaki gözlemlerden çıkarılan hüküm ve genelleştirmeler içerirler: “*Simnağas ayaxtaax kulun tiergen ihineeği bieni barıtın emeriger dılı – aynı bir tayın yumuşacık ağızıyla sürüdeki bütün kısırakları emmesi gibi*” (Kul., 526); “*Kulunnaax sılgi kurduk buolbut d’oññut – siz aynı taylı bir kısırak gibi yürekten bir arkadaş oldunuz*” (Xud., 16); “*Baastaax attan n’aalağay araxpat – ata çertik atılarak yapılan bere çıkmaz*” (Kul., 124); “*Arğahıgar baastaax at inurin uurdarbat – ensesi sıyrılmış at kendisine eyer vurdurmaz*” (Kul., 49) ve benzerleri.

Bu tür atasözleri, deyim ifadelerde yalnızca mecazî anlamlar taşıyabilirler. Bunların birçoğu sıradan cümle kuruluşlarından hemen hemen hiç farketmezler. Bu tür deyim ifadelerdeki atasözü mahiyetindeki içerik şundan ibarettir: Bunlar canlı konuşma dilindeki kullanımlarında belirgin bir biçimde ortaya çıkarlar ve oturmuş özdeyişlik anlamlara sahiptir. Bu gibi atasözleri insanoğlunun uzun yüzyıllara dayalı çalışma tecrübelerinin yargılarının bir sonucu olarak ortaya çıkarlar, içlerinde derin bir genelleştirme, birçok kuşaklar tarafından ortaklaşa olarak üretilmiş olmağı barındırırlar.

Köpek, Yakutlar için evcil bir hayvandır. Avcılıkla meşguldür ve malları korur. Esasta Yakutların köpek yetiştiriciliği deneyimlerinden ortaya çıkan atasözleri yine onların hayatları üzerine yapılan gözlemlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır: “*It iksaan-iksaan ikki xarağa suox oĝonu törötör*- iven kancık gözsüz doğurur” (Pop., 17); “*Kırd’ağas it sımıyanan ürbet diebikke dılı* – kart it boşa havlamaz, dedikleri gibi” (Yastr., 126); “*Tarı kömülleebit it kurduk titireete*- donmuş yoğurdu dişleyen köpek gibi (soğuktan) titriyordu” (Kul., 590); “*Torĝon it kuturugunan oonn’uur* – aç it kuyruğuyla oynar” (Kul., 607).

Köpek tiplmesi atasözleri ve deyimlere derin bir istihza ve hiciv keskinliği verir. Örneğin; “*Keççegey baaytan da, emis utan da tuha taxcibat* – cimri zenginden de, şişman köpekten de yarar yoktur” (Pop., 104) atasözü cimri zenginleri öfkeyle hicvetmektedir. Aşağıdaki deyim insanların kusurları ile, insan toplumunun yapısına ters olan olumsuz çizgileri ile alay etmektedir: “*Ayan ita ardırğas kös, ita köñös* – gezinip duran it hırlar, göç edip duran it haset eder” (Pop., 34); “*It kurduk imsulaax* – köpek gibi açgözlü” (Kul., 834); “*It uoybutugar dılı* – şişmanlanmış köpek gibi” (Yastr., 199); “*Iti xomuuttaabikka dılı* – hiçbir farkı yok, tıpkı köpeğe hamut takılmış gibi” (Folk. Fond YaFAN SSSR, opis 17/9, delo № 7-1, str. 1).

Yakutların hayvanlar ve kuşlar dünyası ile ilgili birçok atasözü vardır. Yakutlar için avcılık, kuzey bölgesi dışında olmak üzere, geçimin ana uğraşısı değil, yalnızca hayvan yetiştiriciliği talimidir. Ancak her bir Yakut erkeği için avcılık istenilen bir hayaldir: “*Uol oĝo oydoox buuru oxtordoĝuna oloĝo tupsar, arĝaxtaax eheni samnardaĝına sanaata tabıllar* – iyi yürekli yiğidin hayatı ormanda erkek geyiği (mus) öldürünce yoluna girer, düş ve arzuları ise ayıyı ininde öldürünce gerçekleşir” (Kul., 705) demektedir atasözü. Atasözünde halk cesur ve hazırcevap insanları şöyle nitilemektedir: “*köxsüger onoĝostoox, munnugar sittaax diebikke dılı* – onun sırtında oklar, burnunda ise koku, dedikleri gibi” (Yastr., 220). Kürk avcılığı üzerine: “*tintin min oxtordum, tiñin en itigesteetiñ* – ağacı ben yıktım, sincapları sen topladın” (Kul., 603).

Yakut avcıları, yabanî hayvanlar ile kuşların hayatları ve davranış biçimlerini iyi öğrenmişler ve hayvanlar dünyası üzerine uzun zamanlara dayalı gözlemlerle birçok atasözü ve deyim yaratmışlardır: “*Beder dülüñ uñuoruttan ahurıgar dılı* – vaşağın kuru dalların arkasında karnını doyurması gibi” (Kul., 175); “*Toyon sieñer turaax oloror* – kartalın ganimetinin artıklarını karga da gözetler (Kul., 609); “*Tumsun dulğaga sotunna* – gagasını tümseklığe sürttü” (Kul., 626); “*Uumu körbötöx uraanayga dılı* – uzun zamandan beri su görmemiş bir su tavuğu gibi” (Kul., 678).

Bütün bu atasözleri, tabiat hâdiseleri ve insan toplumu üzerine yapılan gözlem deneyimlerine dayanarak tezahür eden kaynaklar olarak, yukarıda da söylediğimiz gibi, çok basit bir yöntemle, müstakil, fevkalade bir hâdise hakkında düşüncelerin ifade edilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Öbür basit bir yöntem olarak soyutlaştırma ve genelleştirme benzerlik göstermektedir. Atasözünün birinci kısmında her hangi bir nesne ya da tabiat hâdisesinin niteliği verilmekte, ikinci kısmında ise toplumsal hayata ilişkin bir hâdis verilmektedir: “*D’ebin timiri siir, sanaa süreği siir* – pas demiri kemirir yer, gam yüreği kemirir” (Kul., 457); *Oyuurdaax kuobax oxton bierbet, d’onnoox kihi ölön bierbet* – tavşan korulukta kolayca düşmez, insan kendi ortamında hiçbir biçimde gözden kaybolmaz” (Kul., 412); “*Aru ürdüger uu dagdaybat, kird’ik ürdüger sımıya ittubat* – yağın üstüne su, doğrunun üstüne yanlış çıkamaz”. Çoğunlukla bu tür benzerlikler anlamdaş esastadır, yani düşünce her iki kısımdan birinde öbürüne göre kendi başına verilmektedir.

Soyutlaştırma, atasözü mecazın değişik biçimlerinde ifade edildiği zaman karmaşıklaşmaktadır. Örneğin, şu atasözünde istiare sanatına rastlanmaktadır: “*Is mine kihi* – işkembe suyu gibi hoş bir insan (kelimesi kelimesine: işkembe suyundan kişi)”; “*Üünneex-nıurdaax ütüötül* – gemli ve eyerli iyi söz”. Mecaz sanatı: “*Xagdañ ottoox sirge olorduo suox kütür* – bu şeye kuru ve solmuş ot dikmek tehlikelidir (kendi dillerinde, belki yangın çıkaracaktır). Mecazı mürsel sanatı: “*Buruolaax buruolaagı muña suox sanır* – duman dumanı daha iyi düşünür (atasözünün anlamı: Çarlık zamanında yoksul Yakutlar sürekli olarak her yıl aç kalmışlardı ve bu açlık döneminde her bir komşu (duman), öbür komşusunda her hangi bir stok bulunduğunu düşünmekteydi). İstihza sanatı: “*Çuçaax olorbotox maha suox* – küçücük bir kuşun dahi konmayacağı bir ağaç bile yok”.

2. Boy Düzeni Hakkındaki Atasözleri ve Deyimler

Yakutlarda, boy düzeni üzerine halkın anlayışını yansıtan yeteri miktarda atasözü ve deyim korunmuştur. Bu halk atasözleri eski çağların derinliklerinden çıkararak ve yüzyıllar içinde süzülerek varlıklarını çağdaş Yakutların dilinde ve aynı zamanda sözlü halk yaratıcılığı ürünlerinde sürdürmektedirler.

Boy düzeni döneminde ortaya çıkmış olan atasözü ve deyimlere Yakut halk destanı Olonho’da rastlanmaktadır. Örneğin, imgesel bir ifade olan, “*Kimten kiinneex, xantan xaannaax, tuoxtan tuuralaax – törütteex kihi kelliñ?* – Senin göbeğin nereden, sen hangi kandansın, sen boy ve kök olarak neredensin?” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 248-249) ifadesi Yakutlarda boy düzeninin varlığına işaret etmektedir. Kahramanlara adları sorulmamakta, her şeyden önce onların boy ve boylarının adları ile ilgilenilmektedir: “*Kieñ aymaxtaax, ketit uruulaax* – geniş boy (a sahip olan), büyük soy (a sahiptir)” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 144-145) atasözü, bünyelerinde çok sayıda kan bağı ile bağlı akrabalık üyeleri bulunduranların en kudretli ve en güçlü boylar olarak kabul edilmelerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür boyların yöneticileri, kendilerini mağrur ve vakur hissetmişlerdir. Onlar daha az sayıdaki ve zayıf boylar arasında büyük bir saygı görmüşlerdir. “*Oyuurdaax kuobax keteginen oonn’ur, d’onnoox kihi sototunan oonn’uur* – tavşan ormanda ensesiyle oynar, akrabası olan insan bacaklarıyla oynar” ve rivayeti:

“*Oyuurdaax kuobax oxtan bierbet, d'onnoox kivi ölön bierbet* – tavşan ormanda kaybolmaz, akrabası çok olan insan yok olmaz” (Kul., 457) atasözü, boy topluluğunda ferdin durumunu yansıtmaktadır.

Bizim düşüncemize göre, çok eski olan “*En xaraxxar kim da üüt ıgia suoğa* – (orada) hiç kimse senin gözüne süt akıtmaz (kendi memesinden)” (Kul., 826), atasözü anayurttan başka topraklara göç edildiğinde ya da gidildiğinde bir uyarı olarak kullanılmaktadır. Atasözünün ana düşüncesi, gurbet ellerde kendi akrabası gibi yardım edecek öz akrabaların bulunmayacağından ibarettir. Koruyucu tiplemesinde öz akrabasının gözlerine kendi sütünü akıtan kadının, annenin ön plâna çıkması dikkat çekicidir.²

Bütün halkı ilgilendiren bütün önemli konularda ortaklaşa karar verilen boy birliğinin güç ve kudretini atasözleri şu biçimde yansıtmaktadır: “*Süğe kıaybatagin, sübe kıayar* – balta alınmayan yerden öğüt alınır” ve “*Sübe süürüğü tutar* – öğüt, akan suyu dahi durdurur” (Kul., 551). Halkın gücünün yenilmezliğini eski Yakut atasözü şöyle ifade eder: “*Serii ürdünen buor ıspat* – ordu kara toprağın altına girmez” (Kul., 543).

Eski boy düzeninin yaş grupları arasındaki basamakları deyim ifadelerinde aksetmektedir: “*Ayax ıla ağa* – ilk kıımız kadehini alacak kadar yaşlı” (Kul., 23); “*Kırd'ağastan sübetin il, ederten eyetin il* – yaşlıdan öğüt, gençten huzur al” (Kul., 293). Birinci atasözü boy düzeninde kıdemliliğe saygı kurumunu yansıtmakta olup her şeyden daha uzun süre Yakutların Kıımız Bayramı törenlerinde korunmuştur. İkinci atasözü, Yakut halkının ilkel topluluk dönemi düzeninde yaş gruplarının varlığını bildirmektedir. Anlaşılmaktadır ki, kabile kurulunun üyeleri olarak görünen yaşlılar, yararlı öğütler verebiliyorlardı. Genç insanlar olan boyun koruyucuları ise huzuru sağlayabiliyorlardı.

Boy düzeninin temel belgelerinden biri, dıştan evlilik ailesi olarak ortaya çıkmaktadır: “*Telgehetitten tüñneebikke, kürd'ügütten bultaabikka dılı* – kendi avlusunda avlanmış bir insan gibi” deyimini boy düzeninin dıştan evlenme kurallarını bozmuş ve kendi akrabalarının içinden metres edinmiş insanlarla alay etmektedir. “*Kus ogo – omuk anala* – kız, akraba olmayanlara tahsisdir” (EP. Sl., 105) dıştan evliliğin yazılı olmayan kanunlarını, boy düzeninin temel evlilik kuralını yerleştirmektedir.

“*Oyoğor ayax tuppukka dılı* – kendi karısına kıımız kâsesi sunmuş gibi” (Kul., 407) olasılıkla ataerki toplumda ailenin kocanın egemenliğinde kurulduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu deyim karısına hükmedemeyen ve karısının hükmü altında bulunan insanlarla alay etmektedir. “*Kuobax eriger bıax bıhan biereriger dılı* – kocası için

² “Yakutlarda, göz hastalıklarının kadın sütü ile yıkanarak tedavi edilebileceği yönünde bir inanç vardır. Bunun için hasta göze memeden doğrudan süt akıtılır” (Kulakovskiy, Poslovitsı i pogovorki. (Atasözleri ve Deyimler), 96. sayfa.

söğüt dalları toplayan dişi bir tavşan gibi” (Kul., 288) deyimini ailenin kadın tarafından yönetilmesi ile alay etmektedir.

Ataerkilliğin ve aynı zamanda tekeşli ailenin kurulması ve sağlamlaşmasıyla varis ve veraset hakları üzerine atasözleri ve deyimler çıkmıştır: “*Ötöx töñürgesteex, d’üük keriesteex, ohox kumnaax* – metruk evden kütük kalır, eski (sabık) evden tatlı hatıra kalır – sobadan kıvılcım kalır” (Kul., 450); “*Buruo onnugar buruo xaalla* (EP. Sl., 570. sayfa); – dumandan duman kaldı”; “*Ağatın tuyağın xatarıax ogo* – bu genç, babasının ayak tırnaklarını kuruluyor” (Pop., 272).

Gençlik tiplemesi yaratmış olan atasözleri ve deyimlerin bütün dizisel oluşumları bu sürece aynen girer. Deyim şöyle demektedir: “*Uol ogo törüöteğine suor üörer* – kuzgun, oğlan doğmasına sevinir” (Kul., 708), (yani, kuzgun avcının doğmasına sevinir). Delikanlıların hayal ve düşünceleri yalnızca av üzerinedir: “*İye – ağa sannata – ogoğö, ogo sanaata – taaska*³ – ana babanın düşüncesi oğlanda, oğlanın düşüncesi dışarda”.

Yakutlarda özgün atasözleri mevcuttur: “*Uol ogo saadağın üste tyaan baran kibi buolar* – delikanlı kendi sadağını üç yol taşısa adam olur” (Yud., 34), yani delikanlı üç eğitimden sonra adam olur. Bu tür eğitim boy düzeninde şu biçimde olmalıdır: Birincisi, ailenin ya da boyun yaşlı ve deneyimli bir üyesinin yönetimi altında yaydan ok atma, ikincisi, ilk yabanî hayvan ya da av hayvanı avcılığı, üçüncüsü ise, kendi boyundan olanlarla birlikte askerî yürüyüşe katılma ya da düşman savaşıyla teke tek savaşma. Şu atasözünde tam bir iyimserlik görülmektedir: “*Uol ogonu d’ola tüört örtütten köhüter* – oğlanı mutluluk dört köşede bekler” (Aççıgıya, 1952: 603); “*Uol ogo d’olun kim da bilbet* – oğlanın mutluluğunu (mutluluğunun nerede olduğunu) hiç kimse bilmez” (Yastr., 175).

Birçok atasözü ve deyimde, Yakutların kendi halk edebiyatında “*Kırgıs Üyete – Yüzyıl Savaşları*” olarak adlandırdıkları Kabile Savaşları dönemi aksetmektedir. Yakut tarihî sözlü halk efsanelerinde aynı akrabalıktan gelen değişik Yakut kabile kolları arasında sık sık yapılan kanlı çatışmalar hikaye edilmektedir. “*Suon oyuur kurduk durda buol, xalıñ oyuur kurduk xaxxa buol* (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 224-225) – saklan, orman kalabalık gibi, siperde kal, orman geçilmez gibi”, “*Umsa tüstexpine süüsputten öyüöx buolarıñ, ittenneri tüstexpine kerexpitten öyüöx buolarıñ* – sen bana, ben yüz üstü düşersem alından tutacağım diye, ben sırt üstü düşersem ensenden tutacağım diye söz verdin” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 200-201) atasözleri boy-akraba grupları arasındaki birliği ve aynı zamanda bir kabileye ya da boya ait insanların birbirleri ile olan münasebetlerini yansıtmaktadır. “*Kırgıs Üyete*” dönemi kan davalarına ilişkin atasözleri de mevcuttur: “*Ölörsübüt ölöron kebiher öbüge ügehe*

³ *taaska*: Yazar ‘taşa’ olarak anlamıştır. Bu deyimden öbür Türk lehçelerinde pek çok örneğinde ve hatta burada biraz aşağıdaki Kazakça alıntısında ‘bozkırda’ dolayısıyla ‘dışarıda’ anlamında geçtiği görülür. (Çeviren)

(Kul., 439) – savaşı öldürmek – ata töresi”. Bu atasözleri 1941-1945 yılları arasında yapılan II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet halkı için çok yaygın olmuştur.

Kabile Savaşları döneminde ortaya çıkmış olan atasözleri ve deyimlerin arasında yine öyle atasözleri günümüze kadar korunmuştur ki, bunlara hemen hemen yalnızca Olonho’da rastlanmaktadır: “*Küle-küle külün bulkuyda, oonn’uu-oonn’uu uotun umuruordo* – güle güle onun külünü darmadağın etti, güle oynaya onun ateşini söndürdü” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 146-147) (kan davasında oç almış olan tarafa böyle söylenir); “*Xol doyduttan xoloonnooxor, tegel doyduttan tetsneexter* – başka ülkelerden olanların saygın olanları, uzak memleketlerden eşit olanlardır (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 136-137) (düşman boyların en güçlü iki temsilcisinin teke tek dövüşmesi hakkında); “*Tor suolun tordoobut, ir suolun irdeebit* – donmuş (eski) iz üzerinde iz sürdürüm, sıcak (yeni) iz üzerinde kovaladım” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 128-129) (sürekli düşmanlık ve takip hakkında).

“*Bil balık bahıttan sıtybıtıgar dılı* – baştan kokmuş balık gibi” (Xud., 117) atasözü boyun ileri gelenlerinin ahlâk bakımından bozulma sürecini göstermektedir. “*Törüöx tönnörüger töröobüt kütür* (Kul., 622) – soyun yozlaşması için doğmuş hilkat garibesı”.

Kabile hayatının ahlâkça yozlaşması çağı, “*Sordooxtorgo soto taha tübeher, ereydeexterge et taha tübeher* – bahtı karaya etin baldırının dış kısmı düşer, yoksula etin kasının dış kısmı düşer” (Kul., 497) atasözünde aksetmektedir. Burada aynı kabilenin üyeleri arasında zavallı hayvanın etinin paylaşılması konu edilmektedir. Ama paylaşım adaletsizdir: En kötü parça bahtı kara ve yoksul insanlara verilmektedir (*sordooxtorgo-munñaaxtarga*). Bu tür bir paylaşım belki ilkel topluluk anlayışının gelişme döneminde değil de, kabile içinde soylu ve yoksul kesimin oluştuğu ahlâkî bozulma döneminde ortaya çıkmıştır.

Toplumda sosyal tabakaların oluşması ile bu tabakalara mensup insanların ait oldukları tabakaların durumlarını yansıtan atasözleri ortaya çıkmaktadır. Atasözleri ve deyimler toplumda tabakalar arasındaki mücadelelerin bir silâhı olarak doğmaktadır.

3. Eski Efsanelerin ve İnançların Yansıması

Yakutlarda, eski Yakutların dış dünyaya ilişkin ilkel anlayışlarını yansıtan efsaneler çok zengindir. Yakut efsanelerine malzeme olarak, aynı bütün halkların erken dönem hayatları basamaklarında olduğu gibi, insanların anlayışlarından hayalî olarak yansıyan yalın gerçeklik, tabiat hâdiseleri ve toplum hayatı hizmet etmiştir. *Uruñ Ayu Toyon* hakkındaki, *Abaahu* hakkındaki ve öbür gökte yaşayanlar hakkındaki efsaneler Yakutların eski kabile düzenine bakışlarının yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu efsanelerin çoğu, hemen hemen yalnızca Yakut kahramanlık destanı olan Olonho’da ve büyük kısmı Şamanlıkla ilgili tören ilâhilerinde korunmuştur. Ancak yine de bu kıt bilgiler Yakut efsanelerini araştırmak için zengin malzemeler vermektedir. Efsaneler, halk yaratıcılığının öbür türlerinde olduğu gibi, durağan bir hâlde kalmazlar. Efsanelerde yaratılan tipler, tarihte değişikliğe uğramış, dinamik tipler olarak

ortaya çıkarlar. Eski Yakut efsanelerinin günümüze yansımalarında, bünyelerinde atasözleri ve deyimler taşıdıkları görülmektedir. “*Abaahu kuha itik salaattutan mummutugar dili* – sanki bir albastı kaybolmuş da, dört bir köşedeki yaprakları sayıyormuş gibi” (Xud., 33); “*Abaahu itik xarağın kıayan aaxpatağar dili* – sanki albastı yapraklardaki delikleri sayamamış gibi” (Kul., 6); “*Abaahu kuha tardulıktaağar dili* – sanki albastı önemsiz bir şey yüzünden alikonuluyor gibi” (Kul., 4); “*Abaahu kuha mehemeenneex aruttan kuttammitigar dili* – sanki albastı kaptaki yağdan korkmuş gibi” (Kul., 3) atasözlerindeki *abaahu* tiplmesi Olonho’daki “*abaahu*”lara yakındır. Bu deyim ifadelerdeki “*abaahu*” Şamanlığın dinî korkusuna işaret etmez, daha çok insanoğlunun içindeki şeytanın olumsuz karakterini içinde barındırır. Bu karakterler gülünç, korkak, beceriksiz, dar kafalıdır. Kuşkusuz ki, bu tür albastı tiplmeleri toplum düzeninin erken sürecinde, efsane anlayışının gelişme döneminde üretilmişlerdir. “*Abaahıga dili arbaama* – beni albastı gibi pohpohlama!”, “*Algiska onnoogor abaahu axsur* – dua ile albastı bile çıkıp gider” atasözleri ise Şaman törenleri ile alâkalıdır. Bunlar dinî törenlerin mevcut bulunduğu dönem şartlarında ortaya çıkmış olabilirler: kamlık ve dua töreni. “*Abaahu ahaabıt siritten araxpat*-albastı bir kere yemek yiyebildiği yerden ayrılmaz”, “*Abaahını abaahu siebet* – albastı albastıyı yemez” atasözleri kabile düzeninin sınıflara ayrıldığını, insanlar arasında eşitsizlik olduğunu göstermektedir. Bu biçimde, “*abaahu*” kavramı Yakutların değişik tarihî gelişme dönemlerinde birçok değişik biçimler almış olabilir.

Yakut destanı Olonho’da, “*Çiñis-xaan ıyaağa, Odun-xaan oñohuuta* – emir Çingis Kağan’ın, tayin Odun Han’ın” deyişi sık sık kullanılmaktadır. Bu deyim söyleneş biçimleri vardır: “*Tañxa-xaan tañxata, D’ılğa-xaan d’ılğata* – tayin Tangha Han’ın, seflik Dilga Han’ın”. *Tañxa-xaan* ve *D’ılğa-xaan*, Yakutlarda insanların kaderlerini ve talihlerini belirleyen eski tanrılar idiler. Anlaşılmaktadır ki, ilk deyim daha sonraki gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. İstihzalı olarak ikincisi daha eski bir deyim olup, efsanelerde esaslıdır. İlk deyimde Çingis Kağan’ın adının zikredilmesi Yakutbilimcilere birçok açıdan ışık tutmuş ve aynı zamanda M. P. Ovçinnikov tarafından açıklanan Yakut göç efsaneleri (**Ovçinnikov No: 3/1897: 150**) hakkında bazı araştırmacılara Yakutların atalarının Len’e XIII. yüzyılda göç ettikleri yönünde dayanak teşkil etmiştir.

Eski Yakutların manevî dünya görüşünün yansıması, “*Onnoogor ot-soto uol iççileex* – gök ayaklı oğlanın da sahibi var (ruhun sahibi) atasözünde ortaya çıkmaktadır. Yakutlar yalnızca hayvanlar ve bitkiler dünyasına değil, aynı zamanda dağlara, dağ geçitlerine, nehir, yol geçitlerine ve benzerlerine de ruh “*iççi*” vermişlerdir. “*İççi*” aynı zamanda bir kelime olarak böylesine somut bir anlama da sahiptir. V. L. Seroşevskiy, Yakutların şöyle söylediklerini kaydetmektedir: “Ozanın “*iççilex – tullaah*” türküsündeki ifadesi, “*ul dorgonnoox, ul iççileeh* – sözde ötümlülük vardır, sözde *iççi* (ruhun sahibi) vardır”, yani *iççi* sözüne sahip olan bir ozan bir ağacı bile yıkabilir (**Seroşevskiy, 1896: 593**). Yakutların bu tür eski dünya görüşlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkan bir atasözü: “*Algıs baha arulaax, kırgus baha xaannaax* – hayır duasının esası yağ ile, bedduanın esası kan ile” (Xud., 44). “*Süllüükün übe üpteex*

– süllükün güzelliğine sahip” (Kulakovskiy, 1923: 44) atasözü su perileri olan *süllükün*lerle ilgili efsanelerden ortaya çıkmıştır.

Yakut efsaneleri ve eski inançlar, çağdaş atasözleri ve deyimlerde yalnızca uzun geçmişin bir kalıntısı olarak yansır. Bunların büyük kısmı sözlü halk edebiyatı ürünleri olan şiirlerde karşılaşılan deyimlerdir. Canlı konuşma dilinde, anlaşılmaktadır ki, insanların çalışma hayatından çıkmış olan deyim ifadelerdeki efsanevi motifler atasözlerine ve deyimlere değişmiştir.

Örneğin, eski Yakutlar efsanelerinde soğukluk “*iççi*”sini (ruhların sahibini) iki boynuzlu boğa tiplemesinde tasvir etmişlerdir. Bu eski ve ilginç efsane, türkü biçiminde korunmuştur. Bu türküde, yazın karşılanması sırasında kartal ile soğukluk boğası arasındaki mücadele tiplemesi konu edilir (İonov, 1913: T. XVI, 18, 19):

“*Aattaax timnu añar muohun tohupput,*

Doxsun timnu uu-d’ulayın tobulbut –

Mükemmel soğuşun bir boynuzunu kırdı,

Keskin soğuşun tepesini deldi”.

Halk türküsü kartalın soğukluk boğasına karşı kazandığı zaferi bu biçimde ifade etmektedir. Ancak, soğuk ile ilgili atasözleri ve deyimlerde efsanevi ya da öbür dinî motiflere rastlanmamaktadır. Soğuk üzerine olan deyim ifadeleri tabiat hâdiselerinin somut tasvirlerinden farklıdır: “*Dubarga etime – güçlü sabah donu üzerine kışın konuşma: uğraşmaların boşuna*” (Yastr., 37) – Bu atasözü şuradan gelmektedir: Sabah (ya da akşam) donunun sesleri esas olarak uzaktan yayılmakta ve açıkça duyulmaktadır. Bir öbür atasözü olan “*Er berditten timnu bialaax kimn’u ustatar teyer – Er yığıttan soğuk, bir kamçı kabzası uzunluğu mesafede uzaklaşır*” (Kul., 865) atasözünde, tabiatı yenen insanın iyimserliğinin sesi gelmektedir. Bu atasözü şu atasözünü çağrıştırmaktadır: “*Toñton tollubat, irienexten iñnibet – donun önünden çekilmez, erimişin önünde kalmaz*” (Kul., 610). Bu atasözü, gözü pek ve kararlı bir insan hakkında konuşulduğunda söylenir. Yüzyıllara dayanan gözlemlerin hükümleri şu deyim ifadede de ortaya çıkmaktadır: “*Kieñ ürex çelgienneex, uhun ürex uoraannaax – geniş nehrin rüzgârı güçlü olur, uzun nehrin havası soğuk olur*” (Kul., 245).

Hayvanlar dünyası üzerine olan atasözleri ve deyimlerde de Yakutların efsanevi ve öbür dinî tasvirleri korunmamıştır. Örneğin, eski Yakutların dünya görüşlerinde kadından doğmuş olan ayı yarı efsanevi bir varlıktır. V. M. İonov’un kaydetmesine göre, ayının gerçek adı unutulmuş, ancak lâkabı olan “*ehe*” (dede) (İonov, 1915: 51) korunmuştur, bu ad ona “*xaristaan*” esasına göre, yani perilerin tehditkâr güçlerine karşı sakınma dolayısıyla verilmiştir. “*xaristaan*” geleneği şunu içermektedir: Yakutlar bazı şeyleri gerçek adları ile adlandırmazlar, onlara başka lâkap ve adlar verirler. Böylece perileri şiddetli bir biçimde önemsememeğe çalışırlar. V. M. İonov’un kaydettiği gibi,

Yakutların betimlemelerinde: “*ayı her zaman ne hakkında konuşulduğunu duyar*”, bu yüzden, “*ayı hakkında aptalca konuşulmamalıdır*” (İonov, 1915: 52). Bu tür hayat görüşüne rağmen, Yakutlar atasözleri ve deyimlerinde, ayıyı mitolojik ve dinî katmanların dışında tabii bir düzeyde betimlerler: “*Ehe kımırdağastaan siebitiger dili buollağın – karıncaları yiyen ayı gibi oldun*” (Xud. 4), “*Xarığa aspit ehe kurduk – ayı tam baldırından yaralanmış*” (Kul., 785), “*Ehe tuñırağınan – ayı tırnağıyla (güçlüdür)*” (Kul., 875), “*Ehe erbextenneğine it saalanın – ayıya büyük pençe verilirse, köpeğe tüfek sağlamak gerekir*” (Kul., 875).

Bu tür gerçekçi dünya görüşleri, balıkçılık temelinde yaratılmış olan deyim ifadelerinde de farklılıklar göstermektedir. Atasözleri ve deyimlerde ne efsanevî bir balık olan “*luo-balık*”, ne de Şaman balığı olan “*timir sordoñ – demir turna balığı*” dile getirilmektedir. Halk deyim ifadeleri gerçek, tabiatla karşılaşılacak hâdiselere ve balıkların hayatları üzerine yapılan gözlemlere dayanmaktadır: “*Bil balık bahuttan sitybitigar dili – baştan kokan balık gibi*” (Xud., 117); “*Balık iamnaax – balığın yumurtlamağa zamanı olur*” (Kul., 117), “*Sialıhar sıa biardammitigar dili – lota balığının karaciğerinde yağ bulunması gibi*” (Kul., 537), “*Uulaax balık bıstıbat – su olan yerde balığın soyu tükenmez*” (Pop., 160) vb.

Ateş konusu ile ilgili atasözlerinde de efsanevî tasvirler ve Şaman tasvirleri az sayıda yansımaktadır. Örneğin, “*Uot ılar kurduk – ateşten arta kalan gibi*” (Kul., 718) atasözü eski Yakutların günlük yaşantısından bir parçayı, ateşin sönmeye zamanında komşudan kızgın bir kor parçası alınmasını göstermektedir. Elbette ateşten arta kalanın gönderilen kısmı kızgın korun sönmemesi için eve mümkün olan en kısa zamanda getirilmiştir. Mecazî anlamda, hızlı bir biçimde bitirilen bir iş ya da çok hızlı bir biçimde bir yere giden, ya da gidip gelen insanlar için böyle denir. “*Uot siebitin, uu ilbitin kurduk – sanki ateş tarafından ortadan kaldırılmış ve su tarafından sürüklenip götürülmüş gibi*”, “*Uot istanarın kurduk – sanki şömineden ateş sığıyor gibi* (kelimesi kelimesine: sanki ateş sığıyor)” (Kul., 714 ve 715) deyim ifadeleri de tabiat hâdiseleri ve insan hayatının gerçek tablosunu betimlemektedir. Ateş kültü ve ateş perisi Ekim Devrimi’ne kadar Yakutlar arasında çok güçlü bir biçimde saygı görmüştür.

4. Halk Edebiyatı Malzemesi Olarak Atasözleri ve Deyimlerin Kökeni

Yüzyıllardan beri üzerinde rötüş yapılagelen Olonho’nun (Yakut kahramanlık destanı) nazım kısımlarında çok sayıda atasözü niteliğinde deyim ifadeler bulunmaktadır. Bir açıdan, Olonho’daki şiirimsi ifadeler sıradan anlatımlarda atasözleri ve deyimler olarak kullanılmaktadır: “*Bılırgı d’ıl mındaatıgar, urukku d’ıl ulağatıgar – sıradağlarda uzun yıllar, vadilerde uzun yıllar*”, “*Kördör xarağım d’ükkete, kötürder tiihim mülete – gözümün bebeği, dişlerimin etleri*”, “*Toxtor xaana suox, ıald’ar ete suox, bıstar tuna suox – onda akan kan yok, hisseden beden yok, kesik kesik soluk yok*” (Kul., 615), “*Kieñ köxsö kıaraata, uhun sanaata kılgaata – geniş sırtı daraldı, güçlü iradesi zayıfladı*” (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 148) ve benzerleri. Öbür

açıdan, Olonho'da çok sayıda atasözü ve deyim rastlanmaktadır. Örneğin, Olonho'daki "Atik Nürgun Bootur" kişisi, sözünün ya da kanıtının önemini kanıtlamak için deyim ifadeleri doğrudan örnek göstermektedir: "Kus ogo sanaata ahınaağar kılğas, öyö sonun sieğineeğər kırağas dien ös xohoono, öhük nomoğö buolar ebeet... onon min eyigitten kördöhöbün – "Kızın akli saç örgüsünden daha kısa, zekâsı da elinde" – der atasözü... Bu sebeple senden özür diliyorum", – der kadınlardan biri, kahramanın o kızın özrünü kabul etmesini rica ederek (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 188, 189). "Bu ölüü uuttan d'ulaydağım diemmin tönnön bardaxpına, erien it elege, küöt it külüüte buoluom buollağa – Bu ölü sudan ürktüm diye dönüp gelirim, her hâlde, alaca itten küfür yiyeceğim, kır itin maskarası olacağım", – diye yakınmaktadır kahraman tehditkâr ölü suyun karşısında yüzmeden önce (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 192-193).

Yukarıda açıklanan durumu daha açık resmetmek için Olonho'daki hayır duası ilâhisi olan Alğıs'tan bir pasaj verelim: "Atik Nürgun Bootur": "D'e bu min alğıs ütüstün algaan, tıl ütüötün eten erebin!.. "Alğıs baha sialaax, kırus baha xaannaax", diüler. İlin atağın ibire suox buollun, kelin atağın kebire suox buollun! Oxtooxton oxtuma, saalaaxtan samnıma! Uottaax xaraxtaax utarı körbötün, tataar tullaax taba eppetın!.. Ayuın aymaxtara, külüün uluustara, ütüö doğottoruın bari kiiren umsa-tönnön tüspüttere buoluo. Onu örühüü: Suon oyuur kurduk durda buol, xalıñ oyuur kurduk xaxxa buol! – İşte ben en iyi hayır duası ile dua ediyorum, en iyi sözlerle bağlayıp kımıldamaz hâle getiriyorum! Derler ki: "Albastının sonu yağ ile, lânetin sonu kan ile". Senin ön ayaklarına da engel olmayacak, senin arka ayaklarına da engel olmayacak! Atılan oktan yere düşme, iyi kullanılan yayın etkisinde kalma. Ne ateş gözlüler senin yüzüne baksın, ne de Tatar diline hâkim olanlar seni yenebilsin!.. Sen bütün mahvolanları kurtar, sana lâyük olan arkadaşların Ayı kabilesinden olanlardır, güneş ulusundan olanlardır: gizlen, gür orman gibi, set ol, geniş Tayga (ormanı) gibi!" (Nyurgun Bootur Stremitelny, 1947: 224, 225). Görüldüğü gibi, Alğıs ilâhisinden örnek getirilen pasajın hemen hemen tamamı atasözü ve deyimlerden oluşmaktadır.

Atasözleri ve deyimlerin alğısların bu tür basmakalıp ifadelerinden ortaya çıkması imkân içindedir. Alğıslardaki, hayır dualarındaki deyim ifadelerin yapısı atasözü niteliğindeki ifadeler ile çok benzerdir ve alğısaların basmakalıp deyişleri, deyim ifade niteliğinde sık sık kullanılırlar: "Alaha d'ielen, aal uottan, iiter süöhülen – konforlu bir ev inşa et, sönmeyecek bir ateş yak, yetiştirilecek davar bul", örögöyüñ, ürdeetiñ, sargıñ tabılunnın – yiğitliğin artsın, başarın gerçekleşsin" (Rukopisny Fond YaFAN SSSR: Otdel folkloru, Op. 17/9: d. 72, I-2: 1).

Atasözlerinde birçok kişi tiplmesi ortaya çıkmaktadır: "Simexsiñne sigemmikke dılı – simehsin (kocakarı) ile oynaşmak gibi" (Kul., 24). Simehsin tiplmesine (ineklere bakan yaşlı kadınlar, Olonho'nun gülünç kişisidir) yalnızca Yakut kahramanlık destanında rastlanmaktadır.

Birçok atasözü, temelde hayvanları konu alan halk masallarından ortaya çıkmıştır. Hayvanları konu alan Yakut masalları, bu masallarda ahlâk dersi veren karakterlere yakındırlar.

“*Kuobax ikki tayax ikki üöxsübütüger dılı buollaxıt duu?* (Xud., 3) – Çekişip duran tavşan ile çomağa benzemediniz mi?” deyimini kısaca ve özet olarak çomak ve tavşanı konu alan masalın içeriğini ifade etmektedir (Xudyakov, 1898: 1) Masalların içerikleri kısaca deyimler biçiminde aşağıdaki ifadelerde görülmektedir: “*Tayax ikki, çitürikaan ikki östöspütüger dılı buollağın ebeet* – sen sıçan ile çomağın birbirlerine düşman olmaları gibi düşman oldun” (Xudyakov, 1898: 1) “*Çaarias ikki çitürikaan ikki kurduk buollağın duu* – sen sıçan ile çekirge (*çaarias*) gibi oldun.

Günlük konuşmada bu tür deyimleri daha sık olarak insanların davranışlarını kınayan yaşlı insanlar kullanmaktadır. Biz, 1954 yılında Verhoyanskiy bölgesinde düzenlenen diyalektoloji gezisi heyetinde bulunduğumuzda, yukarıda söz edilen tipteki deyimlerin canlı konuşma dilinde kullanıldığını farkettilik. Birkaç erkek kolhoz işçisinin konuşmasını dikkatle dinlerken, yaşlı bir kadın ansızın şöyle dedi: “*Ehe ikki börö iki kurduk buollaxıt dii*”. Ayı ile kurdun tartışması bir masalda da bu biçimde hikâye edilir.

Betimlenen gözlemler hâdiselerin kullanılmasını masallarda deyim niteliğinde tasvir etmektedir. Burada deyim ifadeler henüz masallardan ayrılmamıştır ve müstakil olarak tamamlanmış bir tiplene sunmamaktadır. Deyimlerdeki çeşitlilik tam olarak anlaşılır hâle masallar yayıldıktan sonra gelmiştir.

Temelde masalların ayırt edici bir ifadesi olarak hizmet eden atasözleri, deyim ifadelerde daha karmaşık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bir masalda, bir kız bir ağacın üzerine kız kardeşinin başını asar ve bir süre sonra ona bir şey danışmak için gelir. Bu masaldan bir cümle olan, “*Ağahım bahın uñuoğun ıyaabitim* – Ben kız kardeşinin başını astım” sözü atasözüne dönüşmüştür. Bu günlük konuşma cümlesi an’anevî sonun yardımıyla deyim bir ifadeye dönüşmektedir: “*diebikke dılı* – dedikleri gibi” “*Ağahım bahın uñuoğun ıyaabitim diebikke dılı* – dedikleri gibi: Ben oraya kız kardeşinin başını astım” (Kul., 12). Deyim ifade, masalların başka epizotlarından ortaya çıkmış olabilir. Örneğin, “*Menik tuhınçattan tıal ıhar* – ahmağın binini (parasını) rüzgâr uçurup götürür” (Kul., 391). “*Menik Menegiyeen beder sagınn’agın maska ıyaabitigar dılı* – vaşak kürkünü ağacın tepesine parça parça asmış olan delişmen Menegiyeen gibi” (Yastr., 214), ifadesi delişmen Menegiyeen hakkındaki ünlü bir Yakut masalından ortaya çıkmıştır (Yakutskiy folklor, 1936: 169-174).

Şu deyim de masal kökenli olduğu kuşkusuzdur: “*Turaax: min ogom saarı çakkılaah⁴ – diebitiger dılı* – karganın, benim yavrum at derisinden çarık giyiyor, dediği gibi” (Yastr., 104), “*Kutuyax kuturugar kemneen ahurıgar dılı* – sıçanın kuyruğunu, uzunluğunu ölçerek yediği gibi” (Kul., 282), “*Killeñe iyetin tepsibitiger dılı* – Killenge’nin annesini ayakları altında çiğnemesi gibi” (Kul., 223), “*Ehe siidenen uu*

⁴ Çakkı – “*saarı çakkı eterbes* – yoksul insanın kısırak derisinden yapılma ayakkabısı” (EP., Sl., st. 3556).

basptıgar dılı – ayının elekle su çekmesi gibi” (Yastreb., 200), “*Suor: min ogom orduk uçugey*” – *diebitiger dılı* – karganın, benim yavrularım her şeyden iyi, demesi gibi” (Xud., 52), *Börö börönü aġam diebitiger dılı* – kurdun kurda babam demesi gibi” (Kul., 186). Ancak, bu deyim ifadelerin meydana gelmesini saġlayan masallar halkın hafızasında korunmamıştır.

Bazı deyimlerin sözlü halk hikâyelerinden ortaya çıkmış olması mümkündür. Yakut halk yaratıcılığında, kendisini istemeġe geldiklerinde, ufacık bir balığı bıçakla yiyen obur bir kadın hakkındaki hikâye geniş ölçüde yayılmıştır. Ancak, evlendikten sonra kocası onu besleyemez ve obur kadın, iki aylık hamile bir kırsağı yer yemez ölür. **(Xudyakov, 1890: 6-7)**. Bu gülünç hikâyeden atasözleri ortaya çıkmıştır: “*İlbayga bihaxtamnikka dılı* – (rüküşün) ufacık bir balığı yemek için bıçak alması gibi” (Xud., 56). “*Bür ilbayı settete uoppıt diebikke dılı* – sanki ufacık bir balığı yedi kez ısırılmış, demeleri gibi” **(Rukopisnyı fond YaFAN SSSR: op. 17/9 d. 75: 1. 9)**

Başka bir söyleyişe göre, obur kadın ölmez. Ama, iki aylık hamile kırsağı yer yemez, bir defasında kocasının onu eğlendirmeġe çalışarak burunsalığının çevresinden dönmesini ve kendisinin onu iplere sürüklemesini ve burnuna ip takarken: “*Bıruññı d’iriki xaraġın erixsit diebikke dılı* – delikler de geçen yılki burunsalığın delikleri, dedikleri gibi” (Kul., 156) demesini hatırlayarak, evlendikten sonra ilk kez mutlu olur ve güler. Büyük bir olasılıkla, şu atasözünün kaynağı da bu biçimdedir: “*Oyoġo xaraġa suox buolbutun üs sil buolan baran, bilbikke dılı* – karısının körlüğünü, o kör olduktan üç yıl sonra farketmek gibi” (Kul., 408). Ancak Yakut halk edebiyatında bu atasözüne kaynaklık edebilecek her hangi bir hikâye korunmamıştır.

Bazı deyimler, anlaşılmaktadır ki, Yakut sözlü halk efsanelerinden ortaya çıkmıştır. Bu tür deyimlerin birçoġu efsanelerin organik yayılma sınırları içinde kalmışlardır ve yalnızca mahallî öneme sahiptir. Örneğin, çok ünlü bir deyim olan “*Buruy ere (kihi aata aattanar) diebikke dılı* – bütün suç (kişinin adı) dedikleri gibi” deġişik bölgelerde farklı biçimde dile getirilir: Oymyakonskiy bölgesinde – “*Buruy ere Butuguyga diebikke dılı* – bütün suç Butuguy’da, dedikleri gibi”, ama merkezî bölgelerde: – “*Buruy ere Mottoyoġo diebikke dılı* – bütün suç Mottoy’da dedikleri gibi” (Kul., 148).

Bu tipteki deyim ifadeler farklı biçimlere sahip olan tarihî hâdiseler temelinde ortaya çıkmış olmalıdırlar: “*Bes ıygar Beeçen munnun ülüppütüger dılı* – Temmuz’da Beçen’in burnunu soġuk ısırması gibi” (Kul., 185). A. Ye. Kulakovskiy’in şahitliğine göre, Beçen, Tıgna zamanındaki ünlü bir savaşıdır **(Kulakovskiy, 1945: 26)**. “*Aata Kıçkın oġuhun baġa buollaġa* – Kıçkın boġasının kafası gibi niye bu kadar uzun (sürdü)” (Kul., 63) deyiminde geçen, bir Vilyuyskiy hikâyesi olan Kıçkın adı, Yakutistan Kalem Müdürlüğü memuru Yegor Kıçkın’in adı ile ilişkilendirilmektedir. Yegor Kıçkın 1776-1777 yıllarında hayatını buralarda geçirerek ilk İmar Komisyonu’nun emri ile toprakları sınıflandırmış ve Vilyuyskiy Genel Müdürlüğü’nün sınırlarını belirlemiştir. Hikâyeye göre, o cimriymiş ve işine karar vermeġe acele

etmezmiş. Atasözü, anlaşılmaktadır ki, alaycı bir anlama sahiptir. Rus memuru, Yakutları hemen hemen yalnızca kaynamış izmarit balığı kafası ile ağırlamış. Kıçkin, Komisyon'a başvuran alıcılar karşısında çayırların bölüştürülmesi ve "hayvan satışı" konularında "knezlere, yaşlılar heyetine ve "en iyi" insanlara sırtını vermiştir. (**Başarin, 1956: 96**) Vilyuysk'un köklü Yakut aileleri Kıçkin hakkında iyi düşüncelerini korumuşlardır ve toprak mücadelelerinde "*Kıçkin biedimehe* – Kıçkin'in cetveli" onlar için en önemli karar kabul edilmiştir. Bu deyim, Yakut Toyonatlığı'nın çıkarları doğrultusunda XVIII. yüzyılın 70'li yıllarında toprakların yeniden bölüştürülmesini gerçekleştiren Yegor Kıçkin'in çalışmalarının halktaki yansıması olarak ortaya çıkması pekâlâ mümkündür. Merkezî bölgelerdeki Yakutlar bu deyim XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olan Meginskiyli zengin Kıçkin'in adı ile ilişkilendirmektedirler.

Temelde halk edebiyatı yapıtlarında kullanılan deyim ifadeler çoğu hâllerde ibarelerin yardımı ile ortaya çıkmaktadırlar: "*Diebikke dili* – dedikleri gibi" ya da yalnızca "*dili* – gibi". "*Dili* – Yakutçada, son ek (poslelog) kategorisinde yer alan bir edattır. Prof. L. N. Xaritonov aşağıdaki açıklamayı vermektedir: "Bazı edatlar daima doğrudan doğruya kelimenin ardından gelmektedir ve bunlar anlamı tamamlamaktadır. Bu tür edatlar birleşik edatlar (*posle+log* 'son+ek', karşılaştırın *pred+log* 'ön+ek') olarak adlandırılmaktadır" (**Xaritonov, 1947: 273**). Mantıkî belgiye göre "*dili*" benzerlik ya da karşılaştırma belgisine göre nesnelere, hareketler ve hâdiseler arasındaki ilişkiyi gösteren bir ektir. "*Diebikke dili*" ibaresi ve "*dili*" soneki halk edebiyatı eserlerindeki gelişigüzel anlatımlardaki atasözü niteliğinde karşılaştırma ya da benzetme üslubu vermektedir. Bunlarda atasözleri için belirleyici olan genelleştirici sentez yapıcı anlamlar, kanunî bağımsız yargılar bulunmamaktadır.

5. Güney Kökenli Deyim İfadeler

Yakut halk edebiyatında, Yakutistan'da yaşamayan hayvanların adlarının geçtiği birçok ilgi çekici atasözü ve deyim bulunmaktadır. Bu hayvanlar yalnızca Yakutların Len'e göç etmeden önceki eski yurtları olduğu tahmin edilen güneyde bulunmaktadır.

Örneğin, devenin adının geçtiği bir atasözü korunmuştur: "*Tebien sağa xara sanaataagar-tüön sağa ürüñ sanaa orduk* – deve ile kara düşüncelere dalmaktansa, tüön (*tüön* – adalenin ağrıyan kısmının üzerine konan ve sonra yakılan koni biçiminde kav parçası) ile başın dinç olsun" (Kul., 646); "*Aata, tebien kul ete buollağa!* – Yahu, bu deve eti olmasın sakın! (birisinin bir şeye fazla değer biçmemesi için söylenir)" (Kul., 68). Aynı biçimde, genel Türkçe bir ad olan koyun "xoy" akla gelmektedir: "*Xoy baha ul'*" (Kul., 793). Kulakovskiy bu atasözünü çevirisi imkânsız kabul etmiştir (**Kulakovskiy, 1945: 38**). A. P. Okladnikov "**İstoriya Yakutskoy ASSR (Özerk Yakutistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihi)**" adlı kitabının birinci cildinde bu atasözünü şöyle açıklamıştır: "E. K. Pekarskiy'in kelimesi kelimesine çevirisinde bu ifade şu demektir: "işe katılmayan herkesin bir söz ya da teklif duyduğu zaman kullanılan bir atasözüdür". Ye. İ. Ubryatova'nın açıklamasına göre, "bu tarihî ifade "koyunun başı sözüdür". Bunun anlamı, Yakut edebiyat biliminde de kaydedildiği

üzere, koyuna ilişkin bir ifade olan “koyunun başı”na da uygun düşmektedir (**İstoriya Yakutskoy ASSR, 1955: T. 1, 232**).

Aynı biçimde, Yakutistan’da bulunmayan vahşi bir hayvan olan “*xaxay*” akla gelmektedir. Çağdaş edebî Yakut dilinde “*xaxay*”, “aslan” demektir. Buryat-Mongol dilinde “*gaxay*”, domuz, yaban domuzu demektir (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 165**). Bu söz Güney Altaylılarının (Telengitlerin) dilinde de bulunmaktadır ve aynı biçimde yaban domuzu anlamına gelmektedir. Bir Yakut atasözü olan, “*Xaxay bodotugar tüspüt – aslan kılığına büründü*”, arsız ve çevrelerinden bir şeyler koparmağa çalışan ve bunun için geçmişteki şan ve itibarlarını kullanan yaşlı, yoksul düşmüş insanlar hakkında konuşulduğunda kullanılır.” (Kul., 790) (**Kulakovskiy, 1945: 88**).

Yakut dilinde şu deyim vardır: “*Taraan buolan targammut, üöreen buolan ürellibit – taraan* gibi dağıldı, *üöreen* gibi yayıldı”. “*Taraan*” ve “*üöreen*” sözlerinin çağdaş Yakutlarda bir anlamı yoktur. Prof. A. P. Okladnikov bu atasözünün ilk anlamını ve kökenini şöyle açıklamıştır: “Değişik söyleyişleriyle “*taraan*” sözü Türklerin büyük çoğunluğunda ve kısmen Güney Sibirya ve İç Asya Moğol boylarında genel olarak “ekmek”, sonra da “darı” anlamına sahiptir. Küçük darı tohumları çok tabii olarak, belki, bereket anlamı ile, darı ise hızlı bir üretim ve şiddetli bir büyüme ile ilişkilidir” (**İstoriya Yakutskoy ASSR: T. 1, 224**).

Yakutlarda bir de şöyle bir atasözü vardır: “*Itar kurdım, teber moxsoğolum – salıverilen akdoğanım, dövüşen şahinim*”. Bu atasözü eski Yakutlarda şahin ile yapılan avcılığın mevcudiyetini göstermektedir (**Kulakovskiy, 1945: 93**). Şahin ile yapılan avcılık yalnızca bozkır halklarında yaygındır.

6. Buryat-Mongol Deyimleri ile Bir Karşılaştırma

Yakut atasözleri ve deyimleri, Buryat-Mongol atasözleri ve deyimleri ile benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikleri iki öbeğe ayırmak mümkündür: 1) Sözcük dağarcığı ve içerikte benzerlik, 2) Anlam ve yorumda benzerlik (düz ve mecazî anlamda). Açık bir biçimde karşılaştırma yapabilmek için, biz burada, atasözleri ve deyimlerin, deyim cümleler ve mecazî deyimlere eşit düzeyli olarak deyim ifadelerine yakın olduğuna dikkat çekeriz.

İlk öbeğe, örneğin, bir Buryat-Mongol ifadesi “*xani-tataxa*” (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 548**) ve onun Yakutça benzeri olan “*xanı tardıaxxa*”⁵ girer. Düz anlamı “arkadaşları çekmek”tir. Bu ifadeler her iki dilde de “yol arkadaşlarını almak” anlamında kullanılır. Yakut dilinde, düz anlamı çağdaş Yakutlar tarafından bilinmeyen “*n’üd’ü balay*”⁶ ifadesi mevcuttur. Mecazî anlamı şudur: “körlemesine iş yapmak” ve “cahil”. Buryat-Mongol dilinde “*nyude*” göz (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 356**), “*balay*” ise kör (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 88**) anlamına

⁵ EP. Sl. “*xanı*” sözünün açıklamasına bakınız: st. 3307-3308.

⁶ Aynı yerde, 348. sayfa, “*balay*” sözünün açıklamasına bakınız.

gelmektedir. “nyude balay” ifadesi burada ve aynı zamanda Yakut dilinde “körlemesine iş yapmak” (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 88**) anlamında kullanılmaktadır. Düz anlamı “moral eksikliği” olan “hanaa dutag” (Buryat-Mongol) (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 221**) ve “sanaa tutax” (Yakut) ifadeleri her iki dilde de benzerdirler. Her ikisi de “her hangi bir kişinin hoşnutsuzluk hâli” anlamında kullanılır. İnsanın cesareti her iki dilde “xatuu zürxetee” (Buryat-Mongol) (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 284-561**) ve “xotuu sürextex” (Yakut)⁷ biçiminde adlandırılmaktadır. Bu ifadelerin Yakutça ve Buryatça düz anlamları aynı biçimde “katı yürekle” demektir.

Birçok Yakut atasözü ve deyimini, anlam içeriği ve yorumu ile Buryat-Mongol atasözü ve deyimine uygunluk gösterir. Örneğin, “Nuurta baxayı shehen tuhatay nemi – kurbağanın sidiği bile göle bir katkıdır” (Buryat-Mongol) (**Bertagaev, 1949: 113**) ve “Bağa iige dalayga ebiileex (söyleyişi: emteex) – kurbağanın sidiği de büyük sulara katkı sağlayarak hizmet eder (söyleyişi: şifalı)” (**Kulakovskiy, 1945: 17**). Bu atasözlerinin mecaz anlamları bir Rus atasözü olan “Borodavka i ta pribavka – siğil de katkıdır” ile aynıdır.

“Buxın dooroxşi xuleje ünegen turapsa uxee – boğanın taşakları düştü düşecek derken tilki aklıktan geberdi” (Buryat-Mongol) (**Bertagaev, 1949: 114**) ve “sahul oğus tahağın tihüö dien ketespitiger dili – boğanın taşaklarının düşmesini bekleyen tilki gibi” (Yakut) atasözlerinin hayvanlar hakkındaki masallardan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

“Ehe esegin hanaan üre beédee, üre beém hanaan oy taygada – ana babaların akli çocuklarda, çocukların akli ise ormanda” (Buryat-Mongol) (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 518**) ve “İye ağa sanaata – oğogo, ogo sanaata taaska – ana babanın akli çocuklarda, çocuğun akli dışarda” (Yakut) (**Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 209**); “Xaluun mürte oroxo – sıcak izin ardına düşmek” (Buryat-Mongol) (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 542**), “İr suolun irdeebit – iz yolunu izledi” (Yakut) (**Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 612**); “Xamaraa soxigdoxo – burnunda darbe olmak” (Buryat-Mongol) (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 544**) ve “Munnuga ttarbit moğotoygo dili – burnuna ok yemiş burunsalık gibi” (Yakut) (**Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 375**) gibi atasözleri ve deyimler el işçiliği deneyimlerinden ortaya çıkmaktadır. Yakut dilinde “Suor xarağın siebet kihi – karganın gözlerini yemiş insan” (**Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 515**) deyimini ile birlikte “gecelemek” anlamında, “sahul xarağın siebit kihi (Rukopisny fond YaFAN SSSR: opis 17/9, delo №: 71, list 30: 2) – tilkinin gözünü yemiş insan” deyimini de vardır. Şu atasözü bir Buryat-Mongol deyimini ile benzer olarak ortaya çıkmaktadır: “Ünegeney nyude zalgixa – tilkinin gözünü yutmak “gecelemek” (**Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 511**). İnsanın acıklı hâlini Yakutlar suda sıçan ile birlikte yüzmekle eşleştirmektedirler: “Uuga tüspüt

⁷ EP. Sl. 3534 xotuu-sıtu, 3535 xotuulaax – ısrarlı, elde etmeğe çalışan.

kutuyaxxa dılı". Bu tür bir karşılaştırmağa biz Buryat-Mongollarda da rastlamaktayız: "Uhanda orohon xulgana – suya düşmüş sıçan" (Bertagaev, 1949: 116).

Benzer ve Aynı Atasözleri ve Deyimler

Buryat-Mongolca	Yakutça	Açıklaması
<i>Hüxe dalaytar gozuuli algarxa – baltayı kaldırasıya kadar kuruluk dinlenir (Bertagaev, 1949: 114)</i>	<i>Süge tühüör dieri dülüñ sinn'anar – balta ininceye kadar kütük dinlenir (Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 553)</i>	Hassas anın her hangi bir işe kadar geciktirilmesi
<i>Bayan xun sadaxaguy – zengin doymadı (Buryat-mongolsko-ruskiy slovar, 1951: 100)</i>	<i>Baay baayıgar xarağa tuolbat – zengin zenginliğe doymaz (Yastremskiy, 1929)</i>	Zenginin sınır tanımayan açgözlülüğü
<i>Oy modon ündertey nab tartay – ormanda yüksek de, alçak da ağaçlar vardır (Buryat-mongolsko-ruskiy slovar, 1951: 364)</i>	<i>Onnooğor üüner ot-mas ürdükteex namihaxtaax – ağaçlar ve otlar bile hem yüksek, hem alçaktırlar (Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 418)</i>	İnsanlar başka başkadırlar.
<i>Töröögüy xüügende tomor ülgı belen xexe – doğmamış bebeğe demir beşik hazırlamak (Bertagaev, 1949: 114-115)</i>	<i>Törüü ilik oğogo bihik oñorbukka dılı – doğmamış bebeğe beşik yapmak gibi (Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 620)</i>	Bitmemiş bir işin sonucu üzerine erkenden konuşulmamalıdır

Şu olgu ilginçtir ki, A. Ye. Kulakovskiy tarafından kaydedilen ve eski bir gelenek biçiminde yerleşmiş olarak araları açılan insanların düşmanlıklarını gösteren, "Aturd'ax mahı añardahan araxsıaxpıt – çatallı dal parçasını iki parçaya ayırarak biz seninle ayrılacağız" (Kulakovskiy, 1945: atasözü No: 82) atasözü Buryat-Mongol dilinde arası açılmak anlamında karşımıza şöyle çıkmaktadır: "Asa modo xaxar taltaxa – çatallı ağacı parçalayıp bölmek" (Bertagaev, 1949: 106).

İnsanın davranışları ve karakteri konularında çok sayıda benzer deyim ifade bulmak mümkündür:

Buryat-Mongolca	Yakutça	Anlamı
<i>Xoyor nyurtay</i> – iki yüzlülükle (<i>Bertagaev, 1949: 88</i>)	<i>İkki sireydeex kihi</i> – iki yüzlü insan (<i>E. P. SL.: 2477</i>)	İkiyüzlü
<i>Xol xongon</i> – hafif ayak (<i>Bertagaev, 1949: 88</i>)	<i>Atağa çepeçeki</i> – hafif ayak (<i>EP. SL.: 3607</i>)	Çevik, hızlı
<i>Uhan nyuden</i> – sulu göz (<i>Bertagaev, 1949: 89</i>)	<i>Uu xarax</i> – sulu göz	Gözü sulu, gözü yaşlı
<i>Xaluu(n) xuytenié üzehen xün</i> – sıcak ve ayazı görmüş insan (<i>Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 542</i>)	<i>İtiini-timnuni bilbit kihi</i> – sıcak ve soğuğu bilen insan	Görmüş geçirmiş insan
<i>Amanda bagdaxogüy yuume xelexe</i> – ağzına bir şeyi yerleştirmeden konuşmak (<i>Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 81</i>)	<i>Ayaxxa bappat tulları sañarağın</i> – ağzına sözü yerleştirmeden konuşuyorsun	Saçma sapan, ipe sapa gelmez bir küstahlıkla konuşmak
<i>El'gee xataxa</i> – karaciğerini kurutmak (<i>Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 730</i>)	<i>Süregim biarım kuurda</i> – yüreğim ve karaciğerim kurudu	“bir şeyin özlemini çekmek, bunalmak” anlamında
<i>Ööringöö xüzüün deere daaca abaxa</i> – kendi boynuna almak (<i>Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 605</i>)	<i>Beyeñ mooygor ul</i> – kendi boynuna al (<i>EP. SL.: 1581</i>)	Kendi boynuna (sorumluluğuna) almak

Ada uzexe (ya da *xaraxa*) – şeytana bakmak (*Buryat-mongolsko-russkiy slovar, 1951: 31*)

Abaahı körüü – şeytani görmek (*EP. Sl.: 1157*)

Birine kini olmak

Gösterilen örneklere dayanarak şu söylenebilir:

Buryatların ve Yakutların atasözü ve deyimlerdeki denkliklerde hem sözcük dağarcığı, hem de düz ve mecaz anlamlarda yakınlık bulunması, Buryat deyim ifadelerinin Yakut deyim ifadeleri ile genetik bir bağı olduğuna tanıklık etmektedir.

Bu tür genetik bir bağ, iki halk arasında bu halkların eski devirlerdeki tarihî gelişme süreçlerinde yalnızca uzun zamanlara dayanan çeşitli iktisadî ve kültürel temaslar dolayısıyla oluşmuş olabilir.

7. Türk Dilli Halkların Deyim İfadeleri ile Bir Karşılaştırma

Yakutların deyim ifadeleri çağdaş Türk dilli halkların atasözlerine içerik ve anlam yönüyle oldukça yakındır.

S. N. Nuruşev tarafından gösterilen Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı kitabında rastlanan eski Türk atasözleri olan "*kuruk kaşuk ağızka yaramas* – kuru kaşık ağza yaramaz", "*Yitüklig anası koyun açar* – kaybeden anasının koynunu açar" (Yazma 96^b/12, Türkçesi I, 183, 3; Yazma 226^b/8, Türkçesi III, 18⁸) atasözlerinin Yakut dilinde benzerleri mevcuttur: "*Kuraanax xamiyax ayaxxa bappat* – kuru tahta kaşık ağza sığmaz" (Kul., 267), "*Sütükteex süüs ayulaax* – kaybedenin yüz günahı vardır" (Kul., 569).

Atasözleri her şeyden önce, genel içerikleri ve sözcük dağarcığı açısından Türk dilli halkların başlıca iktisadî faaliyeti olan hayvancılık temelinde ortaya çıkmıştır:

Genel Türkçe	Yakutça
1. <i>at kistes tanızar, kizi erbektes tanızar</i> – atlar kişneşe kişneşe, insanlar konuşa konuşa tanışır (Şor) (<i>Direnkova, 1940: 348-349</i>).	1. <i>Inax mañrahan bilser, sılğı kistehen bilser, kihi kepseten bilser</i> – inekler böğürerek tanışır, atlar kişneyerek tanışır, insanlar konuşarak tanışır (Kul., 816).
2. <i>caqsı atka pir kamçı, caqsı kize pir sös</i> – iyi ata bir kamçı, iyi insana bir söz	2. <i>Ütüö ag biir kım'n'ulaax, ütüö kihi biir tullaax</i> – iyi ata bir kamçı yeter (bütün gün

⁸ Yazar kaynağa Kazakça'daki bir kitaptan ulaşmak istemiş ve yanlış alıntılarda bulunmuştur (Çeviren).

(Şor) (*Drenkova, 1940: 348-349*).

3. Sonra çıkan boynuz, önce çıkan kulağı geçer (Tuva)⁹

gezmek için), iyi bir insan ise bir sözü tutar, verdiği (Kul., 745).

3. *Kulgaax xaalia, muos üünüö* – kulak yerinde sayar, boynuz uzar (Kul., 261).

Bazı Yakut atasözleri ve deyimlerini İ. Berezin'in eserindeki Türk halklarına ait deyim ifadeler ile karşılaştıralım. İ. Berezin'in eseri Rus dilinde çıkmış ilk eserlerden biridir (Berezin İ.: "Narodnie poslovitsy turetskogo plemeni", *Jurnal "Biblioteka dlya çteniy"*, CXXXVI, aprel 1856, 1 statya, str. 79-107; CXXXVI, iyun 1856, 2 statya, str. 83-116.).

Berezin'in eserinde, örneğin Yakut deyim ifadeleri ile düz ve mecazî anlamları çok yakın olan atasözleri ve deyimler bulunmaktadır:

Genel Türkçe	Yakutça
1. Balık baştan kokar (<i>Berezin: No: CXXXVII: 87</i>) (Türkçe).	1. <i>Bil balık bahuttan sıtybytigar dılı</i> – baştan kokmuş alabalık gibi (Xud., 117).
2. Balık en derini, insan en iyiyi arar (<i>Berezin: No: CXXXVII: 98</i>).	2. <i>Balık uu diriñin bild'ahar, kiki kün ütüötün batıhar</i> – balık en derini, insan en iyiyi arar (Kul., 106).
3. İt iti ısırılmaz (Türkçe ve Tatarca) (<i>Berezin: No: CXXXVII: 85</i>).	3. <i>It it tüihitten ölböt</i> – it itin dişlemesinden ölmez.
4. Karga karganın gözünü oymaz (Tatarca) (<i>Berezin: No: CXXXVII: 85</i>).	4. <i>Suor xarağın oñsubat</i> – karga karganın gözünü oymaz.

Görüldüğü üzere, atasözleri ve deyimlerin düz ve dolaylı anlamları yalnızca benzer olmakla kalmamakta, tam anlamıyla birbirine uymaktadır. Deyim ifadelerdeki benzer denklikler değişik halklarda, bu halkların iktisadî düzenlerine uygun olarak özgün değişikliklere uğramaktadırlar. Örneğin, Yakut-Buryat benzerliğini gösteren: "*İye-ağa sanaata – oğogo, ogo sanaata taaska* – ana babanın aklı çocuklarda, çocukların aklı dışarıda" atasözü Kazakça'da şöyle dile getirilir: "Ana babanın yüreği çocukta, çocuğun gönlü bozkırda" (*Berezin: No: CXXXVII: 95*).

⁹ Jurnal "Sovetskiy Soyuz", 1956, № 4 (76). Yalnızca Rusça verilmiştir.

Kazak deyim ifadesi olan, “Domuzun kafasını tabağa koyarsan, kayıp düşer” (**Berezin: No: CXXXVI: 88**), Yakut atasözü ile uyumludur: “*It baha kömüs bülüüdetten tökünüy bütüger dılı* – gümüş tabaktan kayıp düşen köpek kafası gibi” (Xud., 19). Tatar ve Kazak atasözleri: “Çok yaşayan değil, çok gören bilir (Türkiye’de ve Kırım’da şöyle derler: gezdi, gördü)” (**Berezin: No: CXXXVII: 94**) şu atasözüne uygundur: “*Kırd’agastan ıytuma, sıld’ıbıttan ıyt* – yaşlıya sorma, görmüş geçirmişe sor” (Yastr., 204). Tatar atasözü “dilini kemiği yok” şu Yakut atasözüne benzer: “*Tıl uñuoğa suox diebikke dılı* – kemiksiz dille konuşmak gibi” (Yastr., 148).

“*Ayannurgar ahı baraama, barargar mahı baraama* – yolculuk etmeği düşünüyorsan, yiyeceğini harcama, yürümeği düşünüyorsan, sopasız gitme” (Yastr., 5) biçimindeki Yakut atasözünün Kazaklarda daha karmaşık bir benzeri bulunmaktadır: “Düşman konuşa konuşa geliyor, yedeklerini sonuna kadar harcama, halk konuşa konuşa göç ediyor, kendisindeki ateşi söndürme” (**Berezin: No: CXXXVII: 93**). “Güçlü ile dövüşme, zengin ile yarışma” (**Berezin: No: 6 CXXXVII: 99**) biçimindeki Tatar atasözü şu Yakut atasözünü çağrıştırmaktadır: “Zengin ile boy ölçüşme, hızlı ile kovalamaca oynama” (Pop., 70).

Atasözleri ve deyimlerdeki bu tür benzer zenginlikler, yalnızca halkların eski devirlerdeki tarihî gelişme sürecindeki uzun süreli karşılıklı temaslarının sonucunda ve aynı zamanda bu süreçteki maddî ve manevî kültürdeki birliğin sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

Gösterilen örnekler bize Yakut ve Türk dilli halkların bazı deyim ifadelerindeki akrabalığı ve genetik bağları ispat etmektedir. Atasözleri ve deyimlerin benzerliği üzerine yapılacak daha derinlemesine araştırmalar hem Yakutların, hem de Türk dilli halkların tarihî geçmişi üzerine yapılacak araştırmalar için birçok gerçek malzeme verirdi. Bu biçimde, bu konu müstakil bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

SON SÖZ

Yakut atasözleri ve deyimleri üzerine incelediğimiz soruları genel bir sonuç olarak şu biçimde birleştirebiliriz:

1. Temel kaynak olarak, daha eski Yakut halk deyim ifadelerinin ortaya çıkışı, ilkel topluluk düzenindeki iktisadî çalışma şartları ve sosyal ilişkiler ile gerçekleşmiştir. Yakut atasözlerinden boy düzeninin gelişme aşamaları ve ayrılma süreci aksetmektedir.

2. Yakut atasözleri ve deyimlerinde genel Türkçe ya da Mongol kökenli sözcükler ve aynı zamanda genel Güney Sibirya ve İç Asya halklarının iktisadî hayatını yansıtan unsurlar korunmuştur.

3. Yakut atasözleri ve deyimleri ile Buryat-Mongol ve Türk dilli halkların deyim ifadeleri arasında benzerlikler mevcuttur. Benzerlikler bir dereceye kadar, bu halkların deyim ifadeleri ile Yakut atasözleri ve deyimlerinin ortaya çıkmasındaki ortak kaynakları ve genetik bağı ispat etmektedir.

Bütün bunlar, Yakut atasözleri ve deyimlerinin çok derin bir geçmişe sahip olduğunu ispat etmektedir.

Atasözleri ve deyimler, sözlü halk yaratıcılığının tarihî gelişme gösteren ve insanlık toplumunun değişme ve gelişmesine göre kesintisiz olarak yenilenen ve seslendirilen bir türüdür. Yeni çağlar yeni deyim ifadeler yaratmaktadır. Atasözlerinin kesintisiz gelişimi yalnızca yeni deyim ifadelerin yaratılması yolunda sürmemekte, aynı zamanda hayatın yeni düzeyinde, yeni çağda artık yeniden gözden geçirilerek anlamları idrak edilmiş atasözleri olarak yenilenme ve içeriklerinin derinleşmesi yolunda sürmektedir. Ancak bütün atasözlerinin anlamları yeniden gözden geçirilerek idrak edilmiş değildir. İçeriği ve anlamı ile yeni çağın gereklerine cevap vermeyen, ömrünü tüketmiş deyim ifadeler de mevcuttur. Bu tür atasözleri terk edilmekte ve kullanımdan çıkmaktadır. Bu yüzden, eski Yakut atasözleri ve deyimlerinden yalnızca Yakut halkının sonraki gelişme döneminde yeniden gözden geçirilerek anlamı güncelleştirilenler günümüze kadar korunmuştur... Yakut atasözleri üzerine ilk kayıtlar İ. A. Xudyakov tarafından 1867-1870 yılları arasında Verhoyanskiy bölgesinde tutulmuştur. Kulakovskiy, Yastremskiy ve Popov'a ait daha sonraki yayınlar XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında basılmıştır. Xudyakov'un 50-60 yıl sonra ortaya çıkan metinli notları karşılaştırıldığında, "Verhoyanskiy Sbornik [Verhoyanskiy Derlemesi]"te bulunan deyim ifadelerin büyük kısmının önemli bir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yakut halkının sosyo-iktisadî hayatındaki hızlı gelişme süreci içinde XX. yüzyılın 20'li yıllarına kadar geçen 60 yıl içinde Xudyakov'un kayıtlarındaki atasözleri ve deyimler korunmuş ise de, bundan daha fazlası ile kaynağı Yakut halkının eski tarihine dayanan deyim ifadelerin toplumun daha yavaş olan gelişme sürecinde varlıklarını yüzlerce yıl koruyarak sürdürdükleri tahmin edilebilir.

KAYNAKLAR

Aççıgiya Amma (Mordinov N.), (1952), **Saaskı Kem (Roman)**, Yakutskay.

BAŞARİN G. P., (1956), **İstoriya agrarnıx otnoşeniy v Yakutii (60-e godi XVIII-seredina XIX- v.)** [Yakutistan'da Tarım Hareketleri Tarihi (XVIII. Yüzyılın 60'lı Yıllar –XIX. Yüzyılın Ortaları)] Moskva.

BEREZİN İ.: "Narodnie poslovitsı turetskogo plemeni [Türkiye Türkleri Atasözleri]", **Jurn. "Biblioteka dlya çteniy"**, CXXXVI, aprel 1856, 1 statya, str.79-107; CXXXVI, iyun 1856, 2 statya, str. 83-116.

- BERTAGAEV A.: “Ob ustoyçivıx frazeologičeskix vrajeniyax [Yerleşmiş Deyim İfadeleri Hakkında]”, Buryat-Mongolskiy Nİİ kulturi i ekonomiki [Buryat-Mongol Kültür ve İktisat Bilimi Araştırmaları Enstitüsü], **Sbornik trudov po filologii [Dil Çalışmaları Derlemesi]**, vıp. II, Bürmongiz, 1949, str. 113.
- ÇEREMİSOV K. M., (1951), **Buryat-mongolsko-russkiy slovar** [Buryatça-Moğolca-Rusça Sözlük], Gos. izd. inostrannıx i natsionalnıx slovarey. Moskva.
- DIRENKOVA N. P., (1940), **Şorskiy folklor** [Şor Halkbilimi], İzd.-vo AN SSSR, M-L.
- GORKİY A. M., (1953), **Sobr. Soç.** [Seçme Eserler], Moskva.
- İONOV V. M.: “Medved v vozzreniyax yakutov [Yakutların Dünya Görüşüne Göre Ayı]”, “**Jivaya starina**”, № 15, 1915.
- İONOV V. M.: “Orel v vozzreniyax yakutov [Yakutların Dünya Görüşüne Göre Kartal]”, **Sbornik Muzeya antropologii i etnografii**, SP. 1913, t. XVI.
- İstoriya Yakutskoy ASSR** [Özerk Yakutistan SSCB Tarihi], (1955), T. 1, İzd. AN SSR, M-L.
- Jurnal “Sovetskiy Soyuz”** [Sovyetler Birliği Dergisi], 1956, № 4 (76).
- KULAKOVSKİY A. Ye., (1945), **Yakutskie poslavitsı i pogovorki** (izdanie 2) [Yakut Atasözleri ve Deyimleri (2. basılışı)], Yakutsk.
- KULAKOVSKİY A. Ye., (1923), **Materialı dlya izuçeniya verovaniya yakutov** [Yakut İnanışları Araştırmaları Hakkında Malzemeler], Yakutsk.
- NURUŞEV S. N., (1957), **İdeyno-tvorçeskie istoki kazaxskoy literaturı, Çast vtoraya, K istorii razvitiya Kazaxskix narodnıx poslovits** [Kazak Edebiyatının İdeolojik-Yaratıcı Kaynakları, İkinci Bölüm, Kazak Halk Atasözlerinin Gelişimi Tarihi], İzd. – vo Kaz. SSR, Alma-Ata.
- Nyurgun Bootur Stremitelny** [Atik Nürgun Bootur], Metin K. G. Orosina, metnin redaksiyonu, çevirisi ve yorumu G. U. Ergisa. Yakutsk, 1947.
- OVÇİNNİKOV M. P.: “İz materialov po etnografii yakutov [Yakut Etnografisi Malzemelerinden]”, **Jurn. “Etnografiçeskoe obozrenie”**, 1897, № 3.
- PEKARSKİY E. K.: “Slovar yakutskogo yazıka [Yakut Dili Sözlüğü]”, **İzd. Akad. Nauk**, vıpusk 1-13, 1907-1930.
- POPOVA A. A.: “Yakutskiy folklor [Yakut Halkbilimi]”, **Sovetskiy pisatel**, 1936, str. 169-174.

Rukopisnyy fond YaFAN SSSR [SSCB Bilimler Akademisi Yakut Şubesi Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü].

SEROŞEVSKİY V. L., (1896), **Yakutı** [Yakutlar]. S-P.

XARİTONOV L. N., (1947), **Sovremenniy yakutskiy yazık** [Çağdaş Yakut Dili], Yakutsk.

XUDYAKOV İ. A., (1890): “Verxoyanskiy sbornik”, **“Zapiski Zapadno-Sibirskogo otdela” Russkogo Geografiçeskogo obşçestva po etnografii**, T., 1, vip. 3 [Etnografya Üzerine, Rus Coğrafya Derneği “Batı Sibirya Şubesi Raporları”, I. cilt, 3. sayı], İrkutsk.

XUDYAKOV İ. A., (1898), **Verxoyanskiy Sbornik** [Verhoyanskiy Derlemesi], İrkutsk.

YASTREMSKİY S. V., (1929), **Obraztsı narodnoy literaturı yakutov** [Yakut Halk Edebiyatı Örnekleri], Leningrad.